

А.С.Васілеўская (Мінск, БДПУ)

ЗААМАРФІЧНЫЯ МЕТАФАРЫ Ў СЛАВЯНСКІХ МОВАХ

Метафарычны перанос жывёла → чалавек з'яўляецца адной з найбольш тыповых метафарычных мадэляў, прадстаўленых практычна ва ўсіх мовах свету, “што тлумачыцца генетычнай блізкасцю духоўнай і матэрыяльнай культур многіх народаў, тыпалогіяй разумовай дзейнасці чалавека, здольнасцю такога разраду слоў да рэгулярных пераносаў, канантатыўным успрыманням заонімаў у прадстаўнікоў розных моў і іншымі прычынамі” [5, с. 114]. У межах гэтай мадэлі пераноснае значэнне набываюць непасрэдна назвы жывёл: *слон, баран, хамелеон* і інш., прыметнікі, утвораныя ад іх: *воўчы, галубіны, заячы, змяіны* і інш., бестыяльныя дзеясловы, якія апісваюць дзеянні і якасці, уласцівыя жывёльнаму свету: *успырхнуць, джаліць, натапырыцца, шчэрыцца, гняздзіцца* і пад.

Адну з найбольш шматлікіх груп бестыяльных дзеясловаў складаюць лексемы, што абазначаюць гукі, уласцівыя жывёлам [2]. Нярэдка такія дзеясловы ўжываюцца з пераносным значэннем для перадачы асаблівасцей маўлення чалавека: *гергетаць* (‘гагатаць (пра гусей)’) – ‘гаварыць на незразумелай мове’, *шчабятаць* (‘спяваючы, утвараць гукі, падобны на шчэбет (пра птушак)’) – *перан.* ‘хутка, бесперастанку гаварыць (звычайна пра дзяцей, жанчын)’. Развіццё падобных метафарычных значэнняў уласціва практычна ўсім славянскім мовам. Так, у рускай мове пераноснае значэнне набываюць словы *взывать* (‘издавать вой (о животных)’) – *перен.* ‘начинать громко кричать, шуметь, выражая одобрение чему-л.’, *перен.* ‘начинать громко жаловаться, роптать на что-л., находясь в состоянии отчаяния, ужаса и т.п.’, *вякать* (‘время от времени слабо тявкать, мяукать’) – *перен.* ‘говорить не вовремя, некстати; возражать, роптать, жаловаться’; у польскай – *gęgać* (‘o gęsiach: wydać głos’) ‘mówić bezmyślnie albo nudno’, *gruchać* (‘o gołębiach: wydawać głos’) ‘czule rozmawiać ze sobą’ і інш.

Развіццё пераносных значэнняў дзеясловаў залежыць ад адносін да жывёлы, асацыяцый, якія фарміруюцца ў соцыуме. Так, уяўленне пра ворана як вестуна няшчасця абумовіла ўзнікненне пераноснага значэння ў дзеяслова *каркаць*, які ў славянскіх мовах набывае практычна аднолькавае значэнне: *каркаць* – *перан.* ‘прадказваць няўдачу, няшчасце, бяду’, *каркаць* – *перен.* ‘предсказывать что-л. плохое’, *krakać* – ‘wyrażać opinie przewidziania’.

Аднак поўнае супадзенне пераносных значэнняў дзеясловаў у розных славянскіх мовах сустракаецца дастаткова рэдка, значна часцей семантыка метафар супадае толькі часткова: *кудахтаць* – *перан.* ‘крыкліва гаварыць, расказваць’, *кудахтатъ* – *перен.* ‘торопливо, суетливо говорить’, *gdakać* – ‘dużo mówić’; *рыкаць* – ‘груба, раздражнёна і

адрывіста крычаць на каго-н.', **рыкаць** – перен. 'говорить грубо и недоброжелательно', **ryczeć** – 'o ludziach: głośno, przeraźliwie krzyknąć, zaśpiewać, roześmiać się lub zapłakać'.

Нярэдка метафарычныя дзеясловы, што абазначаюць уласцівыя жывёлам гукі, не маюць адпаведнікаў у славянскіх мовах: напрыклад, слова **мычаць**, якое ўжываецца ў беларускай і рускай мовах з пераносным значэннем 'неразборліва гаварыць што-н.; мармытаць', у польскіх слоўніках фіксуецца як адназначнае. А дзеяслоў **klekotać**, якім абазначаюцца гукі, уласцівыя буслу, у польскай мове набыў пераноснае значэнне 'mówić dużo i głośno'. Адпаведная лексема ва ўсходнеславянскіх мовах такога значэння не мае.

Сярод метафар, утвораных па мадэлі гукі, уласцівыя жывёлам, → маўленне чалавека асаблівае месца займаюць дзеясловы, што апісваюць гукі, уласцівыя сабаку: **брахаць, лаяць, szczekać**. Іх асаблівасць тлумачыцца некалькімі прычынамі. Па-першае, гэтыя дзеясловы ўтвараюць дастаткова багатыя сінанімічныя рады: **брахаць** – *гаўкаць, цяўкаць, залягацца, екатаць, яккаць* [3, с. 519]; **лаяць** – *тявкать, гавкать, брехать* [1, с. 210]; **szczekać** – *obszczekiwać, oszczekiwać, ujadać* [11, с. 547]. Падобнае сінанімічнае багацце характэрна яшчэ толькі дзеясловам, што называюць птушыныя спевы. А вялікая колькасць сінанімаў да пэўнага слова сведчыць, як правіла, пра значнасць паняцця, выражанага словам, для соцыума. Па-другое, чалавек здаўна імкнуўся зразумець, які сэнс мае сабачы брэх. Спашлёмся на грунтоўны артыкул У.Эка, які апісвае спробы прааналізаваць семантыку сабачага брэху ў працах філосафаў ад Арыстоцеля да Ф.Бэкана [8]. Па-трэцяе, практычна ўсе дзеясловы, што абазначаюць гукі, уласцівыя сабаку, набылі ў славянскіх мовах пераноснае значэнне, і, што падаецца вельмі важным, гэтыя значэнні ў розных славянскіх мовах супадаюць.

Слоўнікі славянскіх моў акрэсліваюць значэнне дзеясловаў **брахаць, лаяць, szczekać, лајати** як стварэнне гукаў, уласцівых не толькі сабаку, але і іншым жывёлам (ліс, шакал і пад.). У беларускай, рускай, польскай і сербскай мовах гэтыя дзеясловы набылі пераноснае значэнне:

- **брахаць** – перан. разм. 'ілгаць, хлусіць, маніць; паклёпнічаць, нагаворваць, абгаворваць'; перан. груб. 'балбатаць, малоць языком, пустасловіць'; 'гаварыць непрыстойнае': – **Брэшааш ты, Андрэй, дадушы, брэшааш** (М. Зарэцкі);

- **лаяць** – перен. разг.-сниж. 'бранить, ругать кого-л.': **Атаман отдела посозвал всех после парада и давай нас лаять** (В.Лихоносов);

- **szczekać** – pot. 'wymyślać komuś lub oburzać się na coś', pot. 'obmawiać lub oczerniać kogoś': **Tfu, jak ten szczeka. Załgany, zaśliniony karierowicz...**;

- **лајати** – фиг. погрд. 'причати; говорити ружно о некоем': **Нека свиет лаје шта хоће** (А.Шеноа).

У приведзеных значэннях выяўляюцца семы 'падманваць', 'нагаворваць', 'сварыцца', 'балбатаць'. Практычна ўсе дзеясловы маюць выразную эмацыянальна-ацэначную (*пагард.*, *груб.*) або функцыянальную (*разм.*, *разг.-сниж.*) афарбоўку. З негатыўным пераносным значэннем ужываюцца сінонімы да гэтых дзеясловаў:

- беларуская мова: **гаўкаць** – перан. 'нагаворваць, паклёпнічаць (пра зламысных людзей)': – *Плясні ты яго, Васільевіч. Няхай не гаўкае. Артыкул яго блытаны...* (І.Шамякін); **гыркаць** – разм. 'груба і зласліва гаварыць, адказваць каму-н.; пакрываць': *Сцепаніда стала нязвыкла раздражнёнай, усё ёй было няўлад, яна коротка-злосна гыркала то на яго, то на Феню...* (В.Быкаў); **скавытаць** – перан. разм. зневаж. 'ныць, назаліць, скардзіцца': – *Ну, Аляхновіч! Не падгадзь! Не скавычы!* (Ф.Аляхновіч);

- руская мова: **тявкать** – перен. разг.-сниж. 'ворчать, браниться': *У тебя свои интересы. Видак будешь смотреть, а мы не будем тявкать про электричество* (Г. Щербакова); **гавкать** – перен. 'говорить зло, грубо; бранить, ругать кого-л.'; 'говорить необдуманно, некстати, не к месту': *Есть такие женщины – могут кого угодно разорвать, темперамент политический. Лишь бы гавкать* (М.Панин); **брехать** – 'говорить неправду, лгать, врать'; 'говорить вздор, болтать': – *Значит, брешет наш Потапов как сивый мерин, – ответил мой собеседник ласково...* (Ю.Домбровский);

- польская мова: **obszczekiwać** – 'obmówić kogoś': *Obszczekiwał obydwu jak pies wystawiający dzika. Na policzki wypelzły mu wypieki; oszczekiwać* – 'rozgłosić o kimś nieprawdziwe, szkalujące go informacje': *Najnowszy majster biegał jak legawiec po wszystkich trzech barakach i oszczekiwał leniuchujących.*

У сербскай мове слова **лајање**, утворанае ад дзеяслова **лајати**, ставіцца ў адзін сінанімічны рад з назоўнікамі **лагање**, **лавеж**, **брбљање**, якія маюць агульнае значэнне 'гаварыць няпраўду' [7].

Пераноснае значэнне набываюць дзеясловы, якія не ўваходзяць у занатаваныя сінанімічныя рады: **гаркнуць** 'моцна і адрывіста крыкнуць', **warczeć** 'powiedzieć coś burkliwie, opryskliwie, ze złością' і інш.

У метафарах зафіксавана негатыўнае стаўленне да сабачага брэху, атаясамліванне яго з хлуснёй, злосцю. Падобныя значэнні мы можам знайсці і ў іншых мовах, напрыклад, італьянскай: **abbaiare** – *fig.* 'gridare con rabbia e insistentemente' (крычаць злосна і настойліва); *fig.* 'esprimere qlco. a voce alta, con rabbia' (абмаўляць каго-н. гучна, злосна).

У артыкуле, прысвечаным зменам стэрэатыпа сабакі ў польскай культуры, Б.Рашэўская-Журэк звязвае развіццё пераноснага значэння слова **szczekać** з асацыятыўнай сувяззю сабакі з падманам [9, с. 71]. Ужо ў XVII ст. слова **pies** фіксуецца ў пісьмовых помніках польскай мовы з пераносным значэннем 'падманшчык', у сувязі з чым і гукі, уласцівыя

сабаку, трактуюцца як вельмі негатыўныя, што і фіксуецца ў пераносным значэнні адпаведных дзеясловаў.

Беларускі дзеяслоў **брахаць** фіксуецца са значэннем 'гаварыць няпраўду' ўжо ў Статуце Вялікага Княства Літоўскага.

Пошукі прычын узнікнення моўных метафар трэба шукаць у старажытных поглядах на сабаку, у адносінах да яго, занатавых у міфалогіі, вераваннях, легендах і паданнях. У.Эка ў згаданым артыкуле спасылаецца на Біблію як крыніцу сучасных уяўленняў пра сабаку, аднак нам падаецца больш правільным падыход Б.Рашэўскай-Журэк, якая лічыць, што стэрэатыпы сабакі могуць мець больш старажытныя карані [9, с. 76].

Такім чынам, механізмы метафарызацыі дзеясловаў, што абазначаюць гукі, уласцівыя жывёлам, неабходна разглядаць у агульным рэчышчы з'яўлення заамарфічных моўных метафар і шукаць крыніцы фарміравання пераносных значэнняў у старажытных вераваннях, звязаных з адносінамі да жывёл.

Літаратура

1. Александрова, З. Е. Словарь синонимов русского языка: практ. справ. / З. Е. Александрова. – М. : Рус. яз., 2001. – 568 с.
2. Брагарник-Станкевич, О. С. Межъязыковая эквивалентность русских и английских бестиальных глаголов / О. С. Брагарник-Станкевич // Весці БДПУ. Серыя 1. – 2017. – № 2. – С.76–79.
3. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 445 с.
4. Речник српскохорватского книжевног језика / [уређивачки одбор Михаило Стевановић и др.]. – Нови Сад : Матица српска, 1990. – 6 књ.
5. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў : манаграфія / В. Д. Старычонак. – Мінск : БДПУ, 2007. – 190 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / пад аг. рэд. К.К.Атраховіча (Кандрата Крапівы). – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.
7. Ћосић, Павле. Речник синонима / Павле Ћосић и сарадници. – Београд : Отворена књига, 2008. – 712 с.
8. Эко, У. О собачьем лае (и другие археологические изыскания по зоосемиотике) / У. Эко // Эко, У. От дерева к лабиринту. Исторические исследования знака и интерпретации. – М. : Академ. проект, 2016 – С. 161-211.
9. Raszewska-Żurek, B. Ewolucja niektórych elementów stereotypu psa w polszczyźnie / B. Raszewska-Żurek // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 2010. – Т. 45. – S. 65–80.
10. Słownik języka polskiego PWN // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sjp.pwn.pl/> – Дата доступа : 21.08.2015.

11. Słownik wyrazów bliskoznacznych / pod red. Mirosława Bańki. –
Waszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2006. – 724 s.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ